

ПОНЯТТЯ ПРОЦЕСУ ДОКАЗУВАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

ВАКУЛЕНКО Олександр Федорович - кандидат юридичних наук

УДК 343.1

DOI: <https://doi.org/10.71404/LAW.UA.2023.4.43>

У статті підкреслено, що в умовах дії правового режиму воєнного стану кримінальне провадження набуває особливої значущості, адже забезпечення належного здійснення правосуддя є не лише питанням захисту прав і свобод людини, а й запорукою стабільності суспільства та національної безпеки в період надзвичайних викликів. Зазначено, що доказування у кримінальному процесі виступає осердям усієї діяльності органів досудового розслідування й суду, оскільки саме від його якості та ефективності залежить справедливість прийнятих процесуальних рішень, дотримання гарантій прав людини та принципу верховенства права. Акцентовано, що загострення безпекової ситуації, притаманне періоду воєнного стану, часто ускладнює доступ до місць події, збирання матеріальних доказів, допит свідків або потерпілих, а іноді й забезпечення належної безпеки суб'єктів процесу доказування. Водночас держава зобов'язана забезпечити дотримання прав усіх учасників кримінального провадження, не допустити свавільного обмеження їхніх процесуальних можливостей, не знижувати стандартів доказування, а навпаки – зміцнювати систему гарантій та балансу інтересів навіть у надзвичайних умовах. З'ясовано, що процес доказування у кримінальному провадженні – це динамічна, послідовна, регламентована кримінальним процесуальним законом діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на виявлення, збирання, перевірку, оцінку та використання доказів для всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального правопорушення, формування

внутрішнього переконання та обґрунтування процесуальних рішень. Виокремлено й охарактеризовано ключові ознаки процесу доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану: динамічність; послідовність (етапність); регламентованість кримінальним процесуальним законодавством; діяльнісний характер; наявність уповноважених суб'єктів; цілеспрямованість (орієнтація на результат); інтегративний характер.

Ключові слова: доказування, процес доказування, кримінальне провадження, кримінальне процесуальне доказування, кримінальне процесуальне законодавство, судова практика, поняття, воєнний стан.

Постановка проблеми

В умовах дії правового режиму воєнного стану кримінальне провадження набуває особливої значущості, адже забезпечення належного здійснення правосуддя є не лише питанням захисту прав і свобод людини, а й запорукою стабільності суспільства та національної безпеки в період надзвичайних викликів. Доказування у кримінальному процесі виступає осердям усієї діяльності органів досудового розслідування й суду, оскільки саме від його якості та ефективності залежить справедливість прийнятих процесуальних рішень, дотримання гарантій прав людини та принципу верховенства права.

На відміну від мирного часу, введення воєнного стану супроводжується обмеженнями певних прав та свобод, зміною процесуальних порядків, притаманних надзвичайним

умовам. Це створює додаткові труднощі для реалізації обов'язку збирання, перевірки та оцінки доказів, а також зумовлює необхідність перегляду підходів до процесу доказування загалом. Функціонування системи кримінальної юстиції в таких умовах не лише не втрачає актуальності, а навпаки – вимагає більшої уваги до дотримання фундаментальних принципів справедливого судового розгляду, зокрема рівності сторін, змагальності та презумпції невинуватості.

У цьому контексті неабиякого значення набуває чітке визначення поняття процесу доказування, його основних елементів та ідентифікації суб'єктів, які беруть участь у цій діяльності. Саме системний, структурований підхід до аналізу зазначених категорій дає змогу окреслити межі повноважень і відповідальності кожного учасника кримінального провадження, впровадити належні процесуальні гарантії, а також адаптувати механізми доказування до умов правового режиму воєнного стану.

Не викликає жодних сумнівів, що процес доказування у кримінальному провадженні – це не просто технічна процедура збору й оцінки інформації, а складний багатокомпонентний процес, що охоплює визначені законом етапи та передбачає взаємодію цілої низки суб'єктів: органів досудового розслідування, прокуратури, суду, сторони захисту, потерпілих та інших учасників провадження. Кожна з цих ланок відіграє свою унікальну роль у формуванні доказової бази, визначенні «об'єктивної істини» у кримінальному провадженні та, зрештою, у відновленні справедливості.

Проте загострення безпекової ситуації, притаманне періоду воєнного стану, часто ускладнює доступ до місць подій, збирання матеріальних доказів, допит свідків або потерпілих, а іноді й забезпечення належної безпеки суб'єктів процесу доказування. Водночас держава зобов'язана забезпечити дотримання прав усіх учасників кримінального провадження, не допустити свавільного обмеження їхніх процесуальних можливостей, не знижувати стандартів доказування, а навпаки – зміцнювати систему гарантій та балансу інтересів навіть у надзвичайних умовах.

Вочевидь, розкриття сутності процесу доказування в кримінальному провадженні під

час дії правового режиму воєнного стану, визначення його основних елементів і суб'єктів є ключовим для подальшого формування ефективної, захищеної, справедливої системи кримінального правосуддя. Це також дозволяє виробити чіткі орієнтири для практичних працівників, які щоденно стикаються з викликами реального збирання та оцінки доказів у надзвичайних умовах, і спрямувати розвиток кримінального процесуального законодавства відповідно до міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини.

Аналіз останніх досліджень

Теоретичні та практичні аспекти кримінального процесуального доказування висвітлюють у наукових роботах такі вчені, як В.В. Вапнярчук, І.В. Гловюк, В.А. Завтур, О.В. Капліна, С.О. Ковальчук, Р.В. Костенко, Г.Р.Крет, О.П. Кучинська, М.А. Погорецький, О.В. Пчеліна, Х.Р. Слюсарчук, С.М. Стахівський, А.С. Степаненко, М.М. Стоянов, О.М. Толочко, Т.Г. Фоміна, Т.І. Фулей, О.Г. Шило, М.Є. Шумило й інші. Проте більшість із наукових напрацювань стосуються або фундаментальних основ доказів і доказування в кримінальному процесі, або стандартів, зокрема міжнародних, доказування в кримінальному провадженні, або особливостей доказування в окремих категоріях кримінальних проваджень. Тому **метою** представлено дослідження є визначення поняття процесу доказування в кримінальному провадженні в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу

Висвітлення окресленої проблематики розпочнемо зі з'ясування сутності понять «доказування» та «процес доказування» в кримінальному провадженні.

Так, питання сутності й змісту доказування є одними з ключових у кримінальному процесі. Сучасна правова доктрина наводить різноманітні підходи до трактування понять «доказування» та «процес доказування», що зумовлено багатогранністю цієї діяльності. Нижче наведено основні наукові позиції щодо вирішення окресленої проблематики.

Зокрема, аналіз фахової наукової літератури демонструє, що в доктрині кримінального процесу сформувалося декілька підхо-

дів до визначення поняття «доказування», найбільш поширеними з яких є такі:

1) пізнавальний підхід, згідно з яким доказування розглядається як особливий різновид пізнавальної діяльності, спрямованої на встановлення істини у справі. Наприклад, В.Г. Гончаренко підкреслює, що доказування – це процес досягнення знань про події, обставини та причинно-наслідкові зв'язки минулого, за допомогою інформації, яка отримується й аналізується суб'єктами провадження [1, с. 7–8; 2, с. 45];

2) праксеологічний підхід, представники якого стверджують, що доказування має не лише пізнавальний, а й практичний характер. Зокрема, доказування розглядають як форму практичної діяльності у сфері регулювання суспільних відносин, що полягає у збиранні, дослідженні, оцінці й використанні інформації, яка набуває статусу юридичних доказів у встановленому процесуальному порядку [1, с. 8];

3) логічний підхід. Як приклад, на думку представників указанного підходу (О. Толочко, В. Берназ), доказування – це мисленева, логічна діяльність, яка полягає у перевірці й оцінці отриманих фактичних даних, оперуванні доказами й обґрунтуванні ними своєї правової позиції [3, с. 177; 4, с. 17; 5, с. 187];

4) комплексний підхід, відповідно до якого сучасна доктрина трактує доказування як складну, багатокомпонентну діяльність, що поєднує пізнавальні, практичні та логічні елементи. Доказування здійснюється уповноваженими суб'єктами з дотриманням законодавчо визначеної процедури, спрямованої на досягнення завдань кримінального провадження. Зокрема, на думку О.С. Старенького, «доказування як пізнавально-практична діяльність спрямована на виявлення обставин вчиненого кримінального правопорушення, внесення відомостей про вчинене кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань, проведенні слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій з метою отримання доказів, що мають значення для кримінального провадження або перевірку вже отриманих доказів; доказування як розумова діяльність здійснюється за законами логіки, психології та інших наук з метою перевірки й оцінки отри-

маних фактичних даних та їх процесуальних джерел, визнання їх доказами, перевірки й оцінки окремих доказів та їх сукупності, оперування доказами, а також обґрунтування доказами своєї правової позиції» [6, с. 145].

Узагальнюючи наведені наукові підходи до тлумачення поняття «доказування», вважаємо, що кожен із них має свої позитивні аспекти та відображає окремі сторони цієї багатогранної процесуальної діяльності. Проте, на нашу думку, саме комплексний підхід є найбільш доцільним та відповідає сучасним вимогам кримінального провадження, особливо в умовах дії воєнного стану.

По-перше, доказування дійсно не обмежується лише збором інформації чи розумовим аналізом фактичних даних – це поєднання практичних дій, аналітичних операцій і логічних міркувань. В умовах складної безпекової ситуації, коли процесуальні процедури ускладнюються, а інформація часто є фрагментованою чи важкодоступною, саме комплексність дозволяє органам досудового розслідування, суду та учасникам провадження максимально ефективно встановлювати обставини, що підлягають доказуванню та мають значення для кримінального провадження.

По-друге, комплексний підхід забезпечує гармонійне поєднання суб'єктивної діяльності суб'єктів доказування з об'єктивними вимогами закону та логіки. Це сприяє дотриманню балансу між правами сторін, гарантіями захисту та інтересів правосуддя, що особливо критично в умовах воєнного стану, коли права громадян можуть піддаватися додатковим обмеженням.

По-третє, такий підхід відповідає тенденціям розвитку міжнародного кримінального процесу й кращим європейським практикам, де доказування розглядається як динамічна цілісна система, а не сукупність ізольованих дій.

Отже, використання комплексного підходу не лише дозволяє повніше розкрити природу доказування, а й забезпечує гнучкість, адаптивність, підвищення ефективності процесу та, найголовніше, зміцнює гарантії справедливості й законності при здійсненні кримінального провадження (досудового розслідування та судового розгляду). Саме

тому в сучасних умовах комплексне розуміння доказування є найбільш обґрунтованим і практично значущим.

Проте у теорії кримінального процесуального доказування поряд із терміном «доказування» використовується поняття «процес доказування». Вказані поняття, хоча й взаємопов'язані, але не є тотожними. Розуміння їхньої відмінності є принципово важливим для глибшого усвідомлення динаміки та сутності кримінального провадження. Але, щоб указати відмінність помітити її, найголовніше, зрозуміти, попередньо слід виокремити наукові підходи до трактування терміну «процес доказування» в кримінальному провадженні. Зокрема, як ілюструють результати узагальнення позицій учених до тлумачення процесу доказування, в доктрині кримінального процесу сформувалися такі наукові підходи до визначення окресленого поняття:

1) динамічний підхід, згідно з яким процес доказування – це послідовна та цілеспрямована діяльність зі збирання, перевірки, оцінки та використання доказів для встановлення обставин справи. Він охоплює всі дії – від внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань до прийняття процесуального рішення [7, с. 147];

2) процедурний підхід. Представники вказаного підходу підкреслюють, що процес доказування врегульований кримінальним процесуальним законом. Усі дії з доказування здійснюються у суворо визначеній формі, що гарантує належність, допустимість і достовірність отриманих доказів [8, с. 45–52];

3) суб'єктний підхід полягає в зосередженні уваги на визначенні ролі суб'єктів процесу доказування (слідчого, прокурора, потерпілого, обвинуваченого тощо) та їхніх функцій, які, своєю чергою, визначають ініціативу, способи й межі збирання доказів [9, с. 581];

4) межовий підхід полягає у визначенні сутності процесу доказування через висвітлення його меж, які визначені предметом доказування та достатністю доказової інформації для прийняття справедливого рішення у провадженні. Зокрема, як вказують з цього приводу Л.В. Омельчук, Є.В. Федоренко, «процес доказування у кримінальному прова-

дженні має за кінцеву мету отримання знань, максимально наближених до об'єктивної реальності. Досягнення такого результату стає можливим лише за умови повного та достовірного встановлення всіх обставин для розкриття вчиненого кримінального правопорушення» [10, с. 436]. Своєю чергою, М.В. Деев переконаний, що «квінтесенцію поняття «межі доказування» варто розкривати через його співвідношення із предметом доказування, де останній є метою, а межі доказування – засобом її досягнення. Відповідно, чим далі просуватися по осі меж доказування, тим більш глибоко і детально будуть встановлюватися елементи предмета доказування, тим більше доказів буде зібрано у кримінальному провадженні і тим більшою буде їх значущість» [2, с. 44–45]. При цьому слід усвідомлювати, що межі доказування в кримінальних провадженнях обумовлюються низкою чинників (критеріїв), основними з яких є: кількісний показник доказової діяльності (наявність достатньої сукупності доказів); кількісний характер доказування (дослідження всіх можливих версій, проведення необхідних слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) і судових дій); якісний показник (ступень точності знань про обставини, що підлягають доказуванню, їх достовірності або ймовірності) [11, с. 101].

З приводу вищенаведеного зазначимо наступне. На наше переконання, кожен із виокремлених підходів до розуміння процесу доказування має свою цінність і відображає певний зріз цієї складної діяльності. Динамічний підхід, підкреслюючи послідовність і цілеспрямованість дій, дозволяє розглядати процес доказування не як статичний акт, а як безперервний рух до встановлення всього обсягу обставин, що підлягають доказуванню в кожному кримінальному провадженні та мають вагомий значення для провадження. Процедурний підхід гарантує дотримання правових стандартів і формалізованих рамок, що особливо важливо для забезпечення законності та справедливості результатів. Суб'єктний підхід акцентує на ролі учасників процесу, їхній ініціативі та відповідальності, що є ключовим для реалізації принципу змагальності. Межовий підхід, своєю чергою, дозволяє визначити, коли процес дока-

зування вважається завершеним, з огляду на досягнення достатнього рівня доказової інформації. Водночас, вважаємо, що найбільш ефективним є інтегративний підхід, який поєднує зазначені концепції. Такий підхід дозволяє враховувати як динаміку й гнучкість процесу доказування, так і необхідність дотримання процедурних вимог, визначальну роль суб'єктів і чіткі межі цього процесу. Саме така синергія підходів сприяє досягненню головної мети кримінального провадження – встановленню справедливості на підставі всебічного, повного й об'єктивного дослідження обставин кримінального провадження, із дотриманням прав усіх сторін і принципів справедливості.

Висновки

Отже, на основі аналізу співвідношення понять «доказування» та «процес доказування», а також враховуючи необхідність системного розуміння, пропонуємо наступне визначення процесу доказування у кримінальному провадженні. Це динамічна, послідовна, регламентована кримінальним процесуальним законом діяльність уповноважених суб'єктів, спрямована на виявлення, збирання, перевірку, оцінку та використання доказів для всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального правопорушення, формування внутрішнього переконання та обґрунтування процесуальних рішень.

Виходячи з наведеного визначення та окреслених наукових позицій до трактування цього поняття, можна виокремити такі ключові ознаки процесу доказування:

- динамічність. Це означає, що процес доказування не є одномоментним актом; він розвивається в часі, охоплюючи всі стадії кримінального провадження – від початку досудового розслідування до судового розгляду та, в окремих випадках, до стадії виконання вироку (наприклад, при вирішенні питань, пов'язаних із заміною покарання). Це постійний, безперервний потік дій зі збору та аналізу інформації;

- послідовність (етапність). Процес доказування складається з чітко визначених логічних етапів: виявлення, збирання, перевірка, оцінка та використання доказів. Кожен

наступний етап ґрунтується на результатах попереднього, забезпечуючи системність і цілісність доказової діяльності. Неможливо, наприклад, оцінити доказ, який ще не був виявлений та зібраний;

- регламентованість кримінальним процесуальним законом. Безперечно, всі дії в рамках процесу доказування (порядок проведення слідчих (розшукових) дій, отримання інформації, її фіксація, умови допустимості доказів і т. п.) суворо регламентуються нормами кримінального процесуального законодавства. Це забезпечує законність, допустимість доказів та дотримання прав учасників процесу. Порушення встановлених правил може призвести до визнання доказів недопустимими;

- діяльнісний характер. На відміну від «доказування» як результату пізнавально-практичного дослідження, «процес доказування» – це саме активна, цілеспрямована діяльність уповноважених суб'єктів. Це сукупність конкретних процесуальних дій (допити, обшуки, експертизи, огляди тощо), що проводяться для збору та перевірки інформації;

- наявність уповноважених суб'єктів. Указана ознака акцентує, що процес доказування здійснюється не будь-ким, а лише спеціально уповноваженими суб'єктами кримінального провадження. До них належать слідчий, дізнавач, прокурор, суд (слідчий суддя) у межах їхніх повноважень, а також, у певній мірі, сторона захисту та потерпілий, які мають право подавати докази та брати участь у їх дослідженні;

- цілеспрямованість (орієнтація на результат). Уся діяльність у процесі доказування підпорядкована досягненню кінцевої мети – всебічного, повного та неупередженого встановлення обставин кримінального правопорушення. Кінцевим результатом є формування внутрішнього переконання уповноважених суб'єктів та обґрунтування відповідних процесуальних рішень (наприклад, повідомлення про підозру, обвинувальний акт, вирок);

- інтегративний характер. Процес доказування не є ізольованою діяльністю, він нерозривно пов'язаний з іншими елементами кримінального провадження та інтегрує в

собі різні види діяльності (оперативно-розшукову, експертну, психологічну, судову) та різноманітні джерела інформації. Він постійно враховує вимоги міжнародних стандартів доказування, особливо тих, що випливають з практики ЄСПЛ, для забезпечення прав людини та відповідності національного правосуддя міжнародним нормам.

Література

1. Доказування в кримінальному провадженні: науково-практичний посібник / В.Г. Гончаренко. К.: Прецедент, 2014. 42 с.
2. Деєв М.В. Межі кримінально-процесуального доказування. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2015. № 3 (49). С. 43–48.
3. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України. *Право України*. 2013. № 11. С. 173–179.
4. Берназ В.Д. Доказування у кримінальному процесі: поняття, зміст, структура. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні: матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 р., м. Одеса)*. Одеса: Юридична література, 2013. С. 17–21
5. Голочко О. Гуманізація доказування у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Національної академії прокуратури України*. 2014. № 4. С. 187–196.
6. Старенький О.С. Доказування в кримінальному провадженні: до визначення поняття. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2015. № 1 (52). С. 144–152.
7. Оніщук О. Новий Кримінально-процесуальний кодекс – ключовий елемент системи кримінальної юстиції. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 1 (87). С. 145–151.
8. Книженко О.О. Домашнє насильство: проблеми кваліфікації. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2019. № 2. С. 45–52.
9. Тетерятник Г.К. Окремі питання доказування при розслідуванні домашнього насильства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 580–582. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/137>.
10. Омельчук Л.В., Федоренко Є.В. Визначення предмета та меж доказування під час судового розгляду у кримінальному про-

SUMMARY

The article emphasizes that under the legal regime of martial law, criminal proceedings acquire special significance, since ensuring the proper administration of justice is not only a matter of protecting human rights and freedoms, but also a guarantee of the stability of society and national security in a period of extraordinary challenges. It is noted that evidence in criminal proceedings is the core of all activities of pre-trial investigation bodies and the court, since it is precisely on its quality and efficiency that the fairness of procedural decisions, compliance with human rights guarantees and the principle of the rule of law depend. It is emphasized that the aggravation of the security situation inherent in the period of martial law often complicates access to crime scenes, collection of material evidence, interrogation of witnesses or victims, and sometimes ensuring proper security of the subjects of the evidence process. At the same time, the state is obliged to ensure compliance with the rights of all participants in criminal proceedings, not to allow arbitrary restrictions on their procedural opportunities, not to lower the standards of proof, but on the contrary - to strengthen the system of guarantees and balance of interests even in emergency conditions. It was found that the process of proving in criminal proceedings is a dynamic, consistent, regulated by criminal procedural law activity of authorized subjects, aimed at identifying, collecting, verifying, evaluating and using evidence for a comprehensive, complete and impartial establishment of the circumstances of a criminal offense, forming internal convictions and substantiating procedural decisions. The key features of the process of proving in criminal proceedings under martial law are identified and characterized: dynamism; consistency (stages); regulation by criminal procedural legislation; activity nature; the presence of authorized subjects; purposefulness (result orientation); integrative nature.

Keywords: evidence, process of evidence, criminal proceedings, criminal procedural evidence, criminal procedural legislation, case law, concept, martial law.

вадженні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 436–438. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-8/108>.

11. Вапнярчук В.В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: монографія. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.